

Mirosław Czapka

Szkolnictwo wyższe w okresie transformacji społeczno-gospodarczej

Nauczyciel i Szkoła 1-2 (26-27), 40-50

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Mirosław Czapka

Szkolnictwo wyższe w okresie transformacji społeczno – gospodarczej.

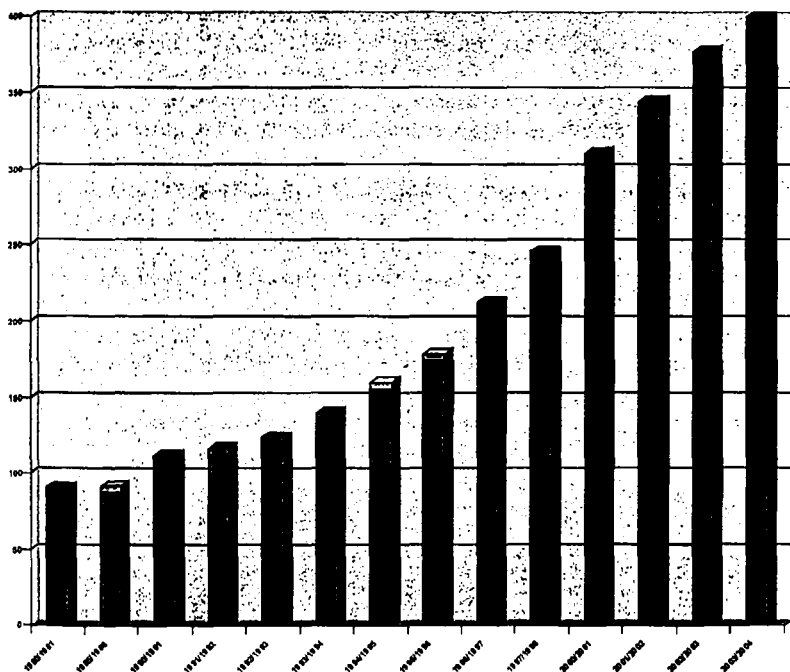
Polska od roku 1989 wkroczyła na drogę przemian politycznych, społecznych i gospodarczych. Przemiany, które zostały zainicjowane od początku lat 90 – tych objęły swym zasięgiem wszystkie obszary życia zarówno społecznego jak i gospodarczego. Przemiany, o których mowa wymusiły również zmiany w polskim systemie szkolnictwa wyższego. Przełomowym był rok 1990, w którym to wprowadzono w życie ustawę o szkolnictwie wyższym.¹ Ustawa ta umożliwiła tworzenie uczelni niepaństwowych, co w okresie rządów partii komunistycznej było niedopuszczalne. W art. 1.1 czytamy – ustawę stosuje się do państwowych szkół wyższych, z wyjątkiem szkół wyższych, których status określa ustawa o wyższym szkolnictwie wojskowym. Ustawę stosuje się do niepaństwowych szkół wyższych, jeżeli jej przepisy lub przepisy innych ustaw nie stanowią inaczej. W przytaczanym artykule wykluczono ze stosowania ustawy szkoły wyższe i wyższe seminaria duchowne, prowadzone przez Kościół Katolicki, za wyjątkiem Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. W późniejszych zmianach wprowadzono zapis dodatkowy, że ustawy nie stosuje się również do wyższych szkół zawodowych.² Zapis ten był wynikiem wejścia w życie ustawy o wyższych szkołach zawodowych.³ W myśl tej ustawy – państwowe i niepaństwowe wyższe szkoły zawodowe, zwane dalej „uczelniami zawodowymi”, stanowią część systemu szkolnictwa wyższego (art. 2.1). Od wejścia w życie ustawy o szkolnictwie wyższym, system szkolnictwa wyższego w Polsce, podlegał wielu zmianom, czego dowodem może być fakt, że ustawa o szkolnictwie wyższym do października 2004 roku była zmieniana 38 razy a ustawa o wyższych szkołach zawodowych zmieniana była 16 razy. Tak duża liczba zmian obu ustaw wynikała z faktu, że powołanie do życia wyższych szkół niepaństwowych było czymś zupełnie nowym. Sytuacja ta wymuszała dostosowywanie przepisów dotyczących szkolnictwa wyższego na bieżąco. Praktyka i bieżące funkcjonowanie szkół staowało się inicjatorem tych zmian. Kolejną przyczyną nowych uregulowań

¹ Ustawa z dnia 12 września 1990r. o szkolnictwie wyższym Dz. U. 90.65.385.

² Zmiana 1997.08.28 – Dz. U. 97.96.590.

³ Ustawa z dnia 26 czerwca 1997 o wyższych szkołach zawodowych Dz. U. 97.96.590.

prawnych regulujących organizację i formę szkolnictwa wyższego była potrzeba dostosowania się do wymogów „konwencji Bolońskiej”, oraz obowiązek dostosowania polskich przepisów do wymogów Unii Europejskiej. Od początku lat 90 – tych nastąpił w naszym kraju niespotykany gdzie indziej rozwój szkół niepaństwowych. Z roku na rok ich liczba znacząco wzrastała. Na wykresie 1, przedstawiono jak w latach 1985 – 2003 kształtowała się struktura szkół wyższych w Polsce.

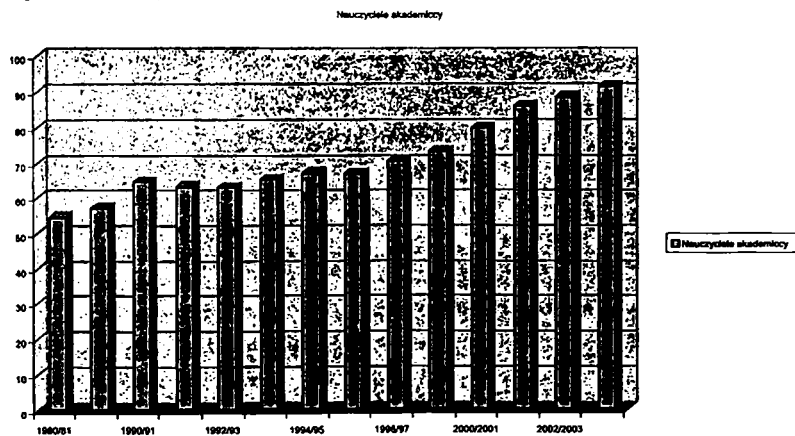

Wykres 1. Ilość szkół wyższych w Polsce w latach 1985 – 2003.

Źródło: Na podstawie „Roczników statystycznych” Głównego Urzędu Statystycznego.

Jak wynika z wykresu 1 od roku 1985 nastąpił znaczący przyrost ilości szkół wyższych w Polsce. W roku 1980 funkcjonowało około 100 szkół wyższych, a w roku 2004 było ich już blisko 400. Tak znaczący przyrost szkół, o których mowa spowodowany był zasadniczo trzema elementami. Pierwszy element to czynniki prawne - umożliwienie tworzenia wyższych szkół niepaństwowych i wprowadzanie przepisów praw obowiązujących do zdobycia wyższego wykształ-

cenia, drugi element czynniki demograficzne – wyż demograficzny, który w omawianym okresie zaczął obejmować młodzież studiującą, trzeci element to czynniki społeczno – gospodarcze do których możemy zaliczyć: wzrost znaczenia wyższego wykształcenia na rynku pracy, kształtowanie się świadomości społeczeństwa o potrzebie ustawicznego dokształcania, tworzenie się nowych zawodów w związku z wprowadzeniem gospodarki rynkowej. Nie bez znaczenia dla tak szybkiego rozwoju szkół wyższych niepaństwowych była perspektywa przystąpienia Polski do Unii Europejskiej. Przede wszystkim młodzi ludzie zaczęli spostrzegać możliwość znalezienia pracy poza granicami Polski. Na wykresie 2 przedstawiono jak kształtowała się ilość pracowników naukowo – dydaktycznych w Polsce w latach 1980 – 2003. W roku akademickim 1980/81 pracowało w szkolnictwie wyższym około 53 000 nauczycieli akademickich. W następnych latach nastąpił przyrost ilości nauczycieli akademickich a od roku akademickiego 1996/97 przyrost ten wykazywał znaczący wzrost. W roku akademickim 2003/2004 w szkolnictwie wyższym pracowało już około 90 000 nauczycieli akademickich. Należy stwierdzić, że tak znaczący wzrost ilości pracowników, o których mowa spowodowany był przyrostem ilości szkół wyższych a co za tym idzie, wzrostem zapotrzebowania na tych właśnie pracowników. Zmieniło się również podejście do zawodu nauczyciela akademickiego, gdyż przed transformacją społeczno – gospodarczą zawód ten był kojarzony z niewysokimi zarobkami. W początkowym okresie przemian wiele osób pracujących w uczelniach, nie mając perspektyw na lepsze zarobki (co wiąże się z zapewnieniem odpowiedniego standardu życia pra-

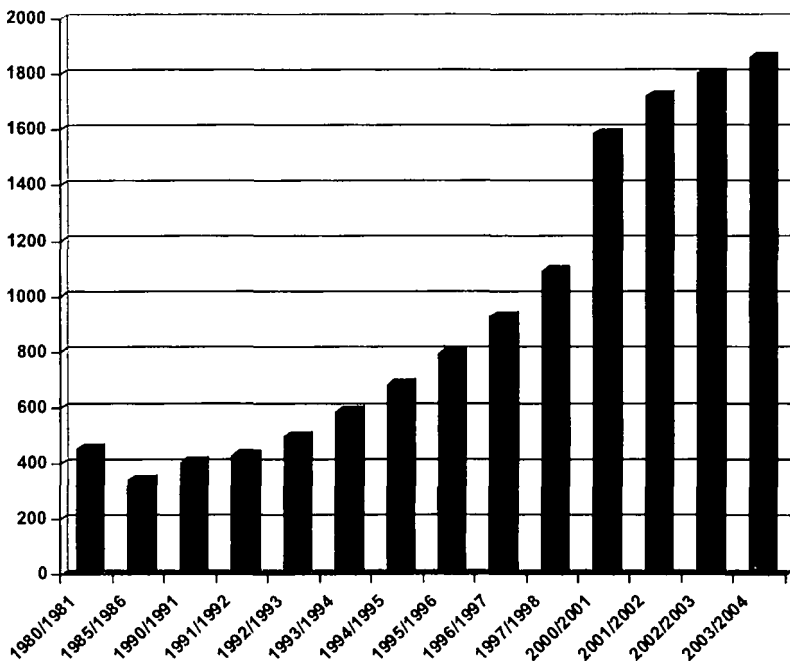

Wykres 2. Nauczyciele akademicki w tys.

Źródło: Na podstawie „Roczników statystycznych” Głównego Urzędu Statystycznego.

cownika i jego rodziny) rezygnowalo zarowno z pracy w szkolach wyzszych jak i z kariery naukowej. Pracownicy ci przechodzili do firm, ktore oferowaly im lepsze zarobki i mozliwosc awansow zawodowych. Sytuacja materialna osob, ktore pozostaly w szkolach wyzszych, ulegala stopniowej poprawie. Poprawa ta byla wynikiem wzrostu zapotrzebowania na nauczycieli akademickich i wzrostem konkurencyjnosci miedzy uczelniami.

Na wykresie 3 przedstawiono jak ksztaltowala sie ilosc studentow w latach 1980 – 2004. Jak wynika z tego wykresu w roku akademickim 1980/81 w Polsce studiowalo okolo 430 000 studentow. W roku 1985/86, nastapil niewielki spadek ilosci studentow, jednak od poczatkul lat 90-tych, nastepowal znaczacy przyrost ilosci osob studiujacych. Od roku akademickiego 1990/91 do roku 1997/98 przyrost, o ktorym mowa mial charakter prawie liniowy i w roku 1997/1998 ilosc studentow w szkolach wyzszych wynosila juz okolo 1 100 000. Czyli w roku 1997/98 studiowalo o okolo 700 000 studentow wiecej niz w roku aka-

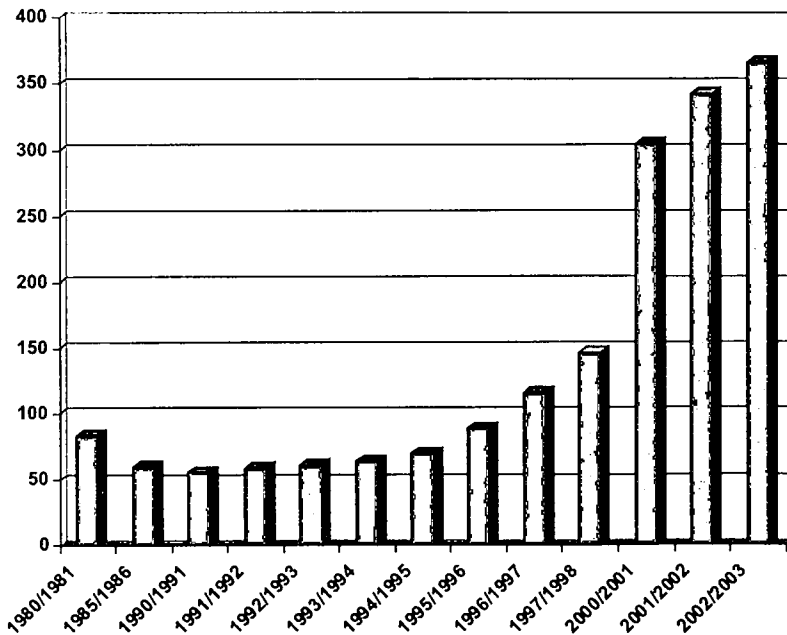

Wykres 3. Ilosc studentow (w tys.).

Źródło: Na podstawie „Roczników statystycznych” Głównego Urzędu Statystycznego.

demickim 1990/91. Między rokiem 1997/98 a rokiem 2000/01 nastąpił znaczący wzrost studiujących. Różnica ta wyniosła blisko 500 000. W latach następnych następował dalszy wzrost liczby studentów i w roku akademickim 2003/04 w Polsce studiowało już blisko 1 850 000 osób. Najwięcej osób w omawianym okresie tj. w latach 1990/91 – 2003/04 studiowało na kierunkach związanych z ekonomią i zarządzaniem. Przykładowo w roku akademickim 1990/91 na kierunkach związanych z ekonomią i zarządzaniem studiowało 53 494 osób, w roku 1995/96 – 139 658, w roku 2003/04 – 505 389. Tak duże zainteresowanie tymi kierunkami spowodowane było rozwojem prywatnych polskich firm oraz lokalizacją firm zachodnich w naszym kraju.

Poniżej na wykresie 4, przedstawiono jak kształtowała się ilość absolwentów szkół wyższych w latach 1980 – 2003. Na wykresie można zauważyć, że w zasadzie do roku akademickiego 1994/95 przyrost absolwentów szkół o których mowa był niewielki. Wyższy przyrost osób kończących wyższe uczelnie miał miejsce w latach 1995/96 – 1997/98. Jednak znaczący wzrost ilości absol-

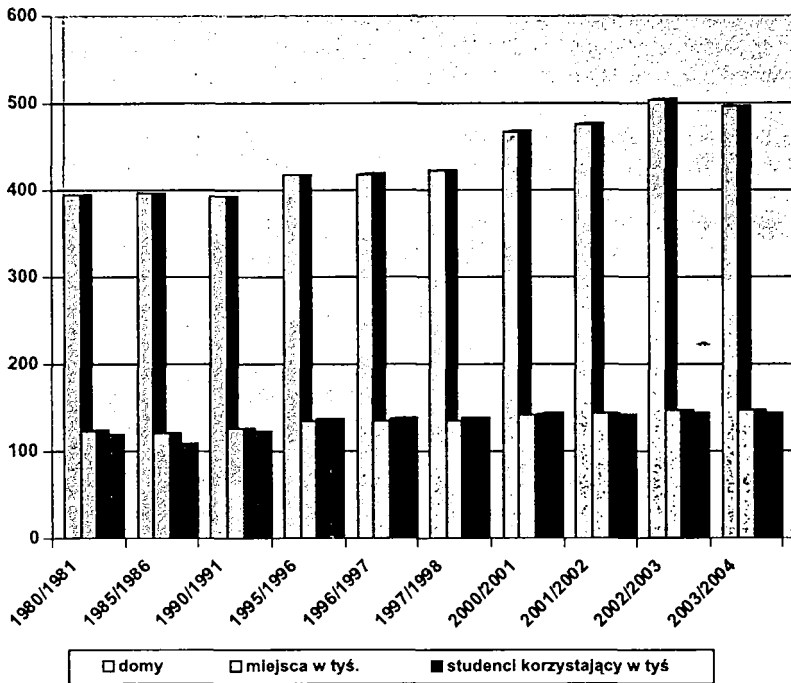
Wykres 4. Absolwenci szkół wyższych (w tys.).

Źródło: Na podstawie „Roczników statystycznych” Głównego Urzędu Statystycznego.

wentów nastąpił na początku dwutysięcznego roku. Wyrażając ilość absolwentów w liczbach możemy stwierdzić, że w latach 1980 – 1995 średnio ilość absolwentów oscylowała między 50 000 a 70 000. W latach 1996 – 1998 ilość absolwentów uczelni wyższych oscylowała między 70 000 a 150 000. Natomiast w pierwszych latach dwutysięcznego roku ilość ta oscylowała między 300 000 a 370 000. Tak znacząca zmiana w ilości absolwentów w latach 1980 – 2003, spowodowana jest po pierwsze przyrostem w tym okresie ilości uczelni wyższych, po drugie wzrostem ilości osób studiujących. Należy zauważyć, że rozbieżności, które występują między ilością absolwentów i ilością studentów (pomijając oczywisty fakt przesunięcia w czasie), spowodowany jest min. tym, że wielu absolwentów wyższych szkół zawodowych, nie kontynuuje swej edukacji na magisterskich studiach uzupełniających.

Przemiany, które zachodzą w okresie transformacji społeczno – gospodarczej, mają swoje przełożenie nie tylko na ilość szkół wyższych, czy też na ilość studentów, ale również powodują zmiany w infrastrukturze placówek kształcących studentów. Dlatego należy przyjrzeć się również otoczeniu, w którym odbywa się proces kształcenia na etapie wyższym. Poniżej na wykresie 5, przedstawiono jak zmieniała się w okresie transformacji społeczno – gospodarczej sytuacja, jeśli chodzi o domy studenckie. Ilość domów studenckich w okresie lat 1980 – 1998, uległa nieznacznemu wzrostowi. Natomiast w pierwszych latach dwutysięcznego roku, nastąpił ich znaczący przyrost i w roku akademickim 2002/03 było ich łącznie w kraju około 500. Czyli w porównaniu z rokiem np. 1990 przybyło w roku 2002 sto nowych domów studenckich. Stworzenie nowych domów studenckich automatycznie spowodowało wzrost liczby miejsc pobytu dla osób studiujących. W latach 1990 – 2003 przybyło 21 400 miejsc w domach studenckich. Natomiast ilość osób korzystających z miejsc w tych domach wzrosła w omawianym okresie o 21 000. Analizując sytuację dotyczącą domów studenckich, można zauważyć, że w latach 1990 – 2003 nastąpił spadek procentowy ilości korzystających z miejsc w domach studenckich w stosunku do ilości studentów ogółem.

Analizie poddano również to, jak w latach 1980 – 2003 kształtowała się sytuacja jeśli chodzi o stołówki studenckie. Z wykresu 6, wynika, że sytuacja ta znacznie różniła się od sytuacji jaka miała miejsce jeśli chodzi o domy studenckie w analogicznym okresie. Od roku 1980 następowało stopniowe zmniejszenie ilości stołówek studenckich i taka sytuacja trwała aż do roku akademickiego 1996/97. W tym czasie ilość stołówek zmniejszyła się o około 50. Zmniejszenie to spowodowało automatycznie zmniejszenie ilości miejsc konsumpcyjnych, które mieli do dyspozycji studenci. W sumie w latach 1990 – 1996, ilość miejsc konsumpcyjnych zmniejszyła się o 6 900 miejsc a ilość korzystających ze stołówek zmniejszyła się o 5 500 osób. Od roku 1997, nastąpił przyrost stołówek studenckich i w okresie 1997–2003 wyniósł on 37 stołówek. Jednak ilość miejsc

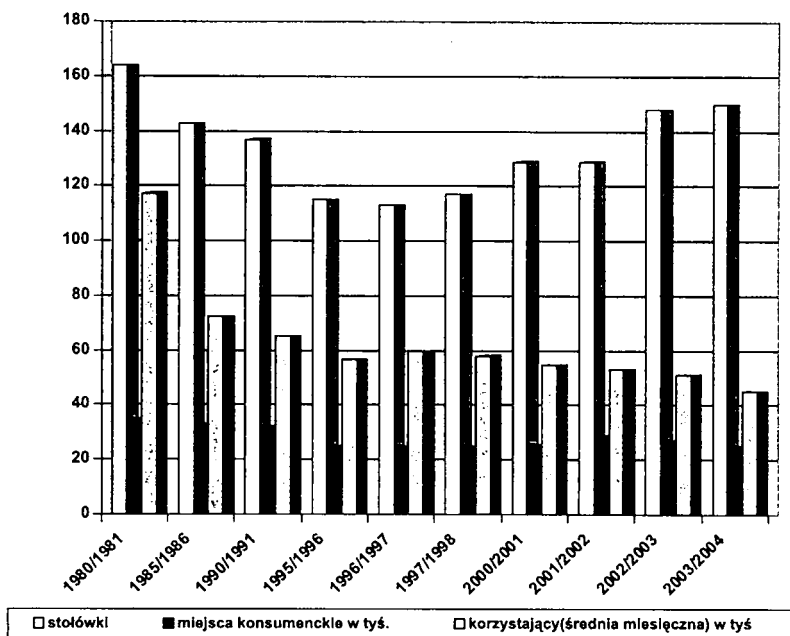

Wykres 5. Ilość domów studenckich.

Źródło: Na podstawie „Roczników statystycznych” Głównego Urzędu Statystycznego.

konsumpcyjnych (pomimo pewnych wahań) nie uległa zmianie i wynosiła 25 100 miejsc. Znacząco zmniejszyła się ilość studentów korzystających ze stołówek studenckich.

Istotnym elementem wpływającym na możliwość studiowania jest pozyskanie środków pieniężnych na opłacenie kosztów związanych ze studiami. Dlatego nie bez znaczenia jest pomoc materialna jaką studenci mogą uzyskać w trakcie studiów. W tabeli 1 przedstawiono jak kształtowała się w poszczególnych latach ilość studentów otrzymujących stypendia. Najwięcej stypendiów otrzymują studenci uniwersytetów, następnie studenci wyższych szkół technicznych. Najmniej stypendiów otrzymują studenci akademii wychowania fizycznego i akademii sztuk pięknych. Sytuacja ta jest wynikiem zróżnicowania w ogólnej liczbie studentów w poszczególnych typach szkół wyższych. Wśród wszystkich typów szkół o których mowa, tylko w jednym przypadku nastąpił spadek w ilości stu-

Wykres 6. Ilość stołówek studenckich – stan w listopadzie.

Źródło: Na podstawie danych „Roczników statystycznych” Głównego Urzędu Statystycznego.

dentów, którzy otrzymują stypendia. Przypadek ten dotyczy wyższych szkół rolniczych. Analizując ilość studentów w poszczególnych uczelniach możemy zauważyć, że ilość studentów w wyższych szkołach rolniczych wzrosła, gdyż w roku akademickim 1990/91 na kierunkach związanych z rolnictwem, leśnictwem i rybołówstwem ilość studentów wynosiła – 28 950, a w roku akademickim 2003/04 na tych kierunkach o których mowa, studiowało – 35 394. Z przedstawionych danych wynika, że zmniejszenie ilości studentów wyższych szkół rolniczych otrzymujących stypendia nie była spowodowana zmniejszeniem się ogólnej ilości osób studiujących w tych szkołach. W roku 2004 nastąpiła zasadnicza zmiana w sposobie finansowania stypendiów studenckich. Na podstawie ustawy z dnia 28 maja 2004 r. o zmianie ustawy o szkolnictwie wyższym, ustawy o wyższych szkołach zawodowych, ustawy o pożyczkach i kredytach studenckich oraz o zmianie niektórych innych ustaw: student może ubiegać się o pomoc materialną ze środków przeznaczonych na te cele w budżecie państwa w formie:

Tabela 1. Studenci szkół wyższych otrzymujący stypendia (w tys.).

Szkoły	1980/1981	1985/1986	1990/1991	1995/1996	1996/1997	1997/1998	2000/2001	2002/2003	2003/2004
Ogółem	131,5	130,7	162,1	160,6	169,0	177,2	214,6	252,6	266,2
Uniwersytety	30,2	40,2	54,0	57,5	59,0	62,0	75,8	89,1	93,1
Wyższe Szkoły Techniczne	39,9	26,2	31,2	41,4	44,4	49,1	58,8	62,4	61,3
Wyższe Szkoły Rolnicze	22,9	14,4	16,5	15,8	17,6	18,8	18,5	20,2	21,5
Wyższe Szkoły Ekonomiczne	8,1	6,4	9,0	10,4	11,6	10,9	16,9	23,6	26,2
Wyższe Szkoły Pedagogiczne	8,7	15,3	19,8	13,1	13,4	14,2	16,8	13,7	15,8
Akademie Medyczna	14,9	18,1	20,4	11,2	11,4	10,7	11,1	12,1	13,2
Akademie Wychowania Fizycznego	2,9	4,2	5,0	3,5	3,7	3,1	3,5	3,5	3,8
Wyższe Szkoły Artystyczne	2,3	4,3	4,4	4,1	3,6	4,1	4,4	4,1	3,9

Źródło: Na podstawie „Roczników statystycznych” Głównego Urzędu Statystycznego.

1. stypendium socjalnego;
2. stypendium za wyniki w nauce lub sporcie;
3. stypendium ministra za wyniki w nauce;
4. stypendium ministra za wybitne osiągnięcia w sporcie;
5. zapomogi.

Zgodnie z przytoczoną ustawą uczelnia tworzy fundusz pomocy materialnej dla studentów a fundusz ten tworzy się z:

1. dotacji, z wyłączeniem środków na stypendia ministra;
2. opłat za korzystanie z domów studenckich;
3. opłat za korzystanie ze stołówek studenckich;
4. innych przychodów, w tym z opłat za wynajem pomieszczeń w domach i stołówkach studenckich.

Fundusz pomocy materialnej dla studentów, musi być podzielony w sposób, który określa ustawa. Podział ten kształtuje się następująco:

1. środki wymienione w punkcie pierwszym, przeznaczają się na wypłaty stypendiów i zapomóg oraz na remonty domów i stołówek studenckich;

2. środki wymienione w punktach dwa, trzy i cztery, przeznacza się na pokrycie kosztów utrzymania domów i stołówek studenckich (w uczelniach państwowych także na wynagrodzenia pracowników uczelni zatrudnionych w tych domach i stołówkach studenckich, również na odpis na zakładowy fundusz świadczeń socjalnych tych pracowników) oraz na wypłatę stypendiów i zapomóg, a także na remonty i modernizację domów i stołówek studenckich.

Ustawa z dnia 28 maja 2004 roku, określa również, że prawo do otrzymania pożyczek i kredytów studenckich mają:

1. studenci szkół wyższych, o których mowa w ustawie z dnia 12 września 1990 r. p. szkolnictwie wyższym⁴ oraz ustawie z dnia 26 czerwca 1997 r. o wyższych szkołach zawodowych⁵;
2. słuchacze i studenci Akademii Obrony Narodowej, Wojskowej Akademii Technicznej im. Jarosława Dąbrowskiego, Akademii Marynarki Wojennej im. Bohaterów Westerplatte, będących osobami cywilnymi;
3. słuchacze Szkoły Głównej Służby Pożarniczej, będący osobami cywilnymi,
4. uczestnicy studiów doktoranckich.

W roku 2005, zmiana ustawy o szkolnictwie wyższym, wprowadziła rozszerzenie zakresu pomocy materialnej dla studentów o stypendium specjalne dla osób niepełnosprawnych⁶.

Po raz pierwszy od początku lat 90 – tych, w roku 2001 umożliwiono studentom studiów dziennych uczelni niepaństwowych korzystanie z pomocy materialnej dla studentów na równych prawach jak studentom uczelni państwowych. Zmiany te wynikały z artykułu 25 ustawy o szkolnictwie wyższym, zgodnie z którym: Minister właściwy do spraw szkolnictwa wyższego, określa w drodze rozporządzenia, warunki i tryb występowania uczelni niepaństwowych o dotacje, o których mowa w artykule 24, uwzględniając w szczególności liczbę własnej kadry dydaktycznej, liczbę kształconych studentów, zaangażowanie własnych środków w rozwój bazy materialnej uczelni oraz osiągnięcia uczelni w dotychczasowym kształceniu⁷. Na podstawie tego artykułu minister edukacji narodowej i sportu wydał komunikat z dnia 27 sierpnia 2001 roku – „Plan podziału dotacji na stypendia dla studentów uczelni niepaństwowych”⁸. Ten sam komunikat dotyczył wyższych szkół zawodowych. Kolejne zmiany przepisów umożliwiły także studentom studiującym w trybie zaocznym, wieczorowym i eksternistycznym w uczelniach niepaństwowych korzystanie z pomocy materialnej dla studentów. Rozwój wyższych szkół niepaństwowych w Polsce w okresie transformacji, pociągał za sobą konieczność zmiany podejścia

⁴ Dz. U. Nr 65, poz. 385, z późn. Zm.

⁵ Dz. U. Nr 96, poz. 590, z późn. Zm.

⁶ Dz. U. Nr 23, poz. 187.

⁷ Dz. U. Nr 120, poz. 1268.

⁸ Dz. Urz. MENiS.01.4.26.

do tych uczelni przez władze państwowe. Przykładem tutaj może być umożliwienie uczelniom niepaństwowym ubieganie się o dotacje z budżetu państwa. Na podstawie Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 4 kwietnia 2004r, w sprawie warunków i trybu występowania uczelni niepaństwowych o dotacje z budżetu państwa, uczelnie niepaństwowe mogą:

1. Wystąpić o przyznanie dotacji na działalność dydaktyczną w zakresie dofinansowania kształcenia kadry oraz badań niezbędnych do prowadzenia działalności dydaktycznej i kształcenia kadry,
2. Ubiegać się o pomoc materialną dla studentów;
3. Wystąpić o dofinansowanie inwestycji budowlanej⁹

Podsumowanie

Od początku przemian społeczno – gospodarczych w Polsce nastąpił, niespotykany w innych krajach, rozwój szkolnictwa wyższego a zwłaszcza uczelni niepaństwowych. Rozwój ten był odpowiedzią rynku edukacyjnego na zapotrzebowanie zgłaszane przez nowokształtujący się rynek pracy. Potrzeba zapewnienia wysoko kwalifikowanej kadry dla nowych przedsiębiorstw i instytucji, dla nowo powstałych zawodów i usług oraz przygotowanej do funkcjonowania w perspektywie w Unii Europejskiej, powodowała u młodych ludzi potrzebę zdobycia wyższego wykształcenia. Wzrosła świadomość społeczna w zakresie konkurowania na rynku pracy poprzez podnoszenie i uzupełnianie własnego i swych najbliższych wykształcenia. Umocniło się przekonanie, że najlepszą inwestycją jest inwestycja w wykształcenie. W omawianym okresie następowały również procesy dostosowawcze instytucji odpowiedzialnych za edukację w naszym kraju, czego przykładem może być powołanie do życia Państwowej Komisji Akredytacyjnej (podobnie jak w innych krajach Europy). Okres ten cechowała znacząca zmiana przepisów regulujących funkcjonowanie zarówno uczelni jak i ich zakresu działania (przykładowo możliwość tworzenia filii i wydziałów zamiejscowych). Polski system edukacji musiał przystosować się do wymogów nowej sytuacji geopolitycznej w Europie oraz konwencji międzynarodowych, którym celem jest stworzenie na starym kontynencie wspólnej przestrzeni edukacyjnej. Należy stwierdzić, że polskie szkolnictwo wyższe w okresie przemian społeczno – gospodarczych cechowała duża dynamika rozwoju oraz dostosowywanie się do wymogów nowej sytuacji.

Summary

Polish higher education have, in the times of social and economic transformation, undergone numerous changes in terms of the regulations and the scope of its operation. Polish educational system had to be adjusted to the requirements of the new geopolitical situation in Europe and international conventions established with a view to create common educational sphere.

⁹ Dz. U. Nr 62, poz. 558.